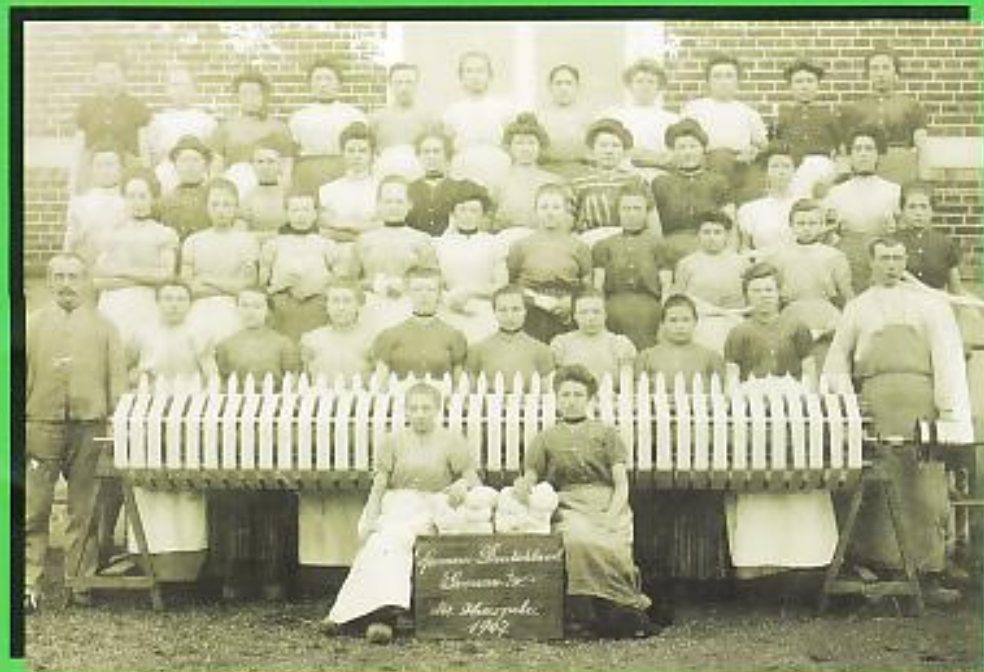

OET DORP.....EN MARKE

STICHTING HISTORISCHE KRING LOSSER

2001-1

“Oet Dorp en Marke Losser”

*Verschijnt vier keer per jaar onder verantwoordelijkheid van de
Stichting Historische Kring Losser*

STICHTING HISTORISCHE KRING LOSSER

Ogericht 1969

De Stichting Historische Kring Losser stelt zich ten doel de kennis van en de interesse voor de geschiedenis van Dorp en Marke Losser te bevorderen in de meest brede zin.

Bestuursleden van de Kring maken deel uit van de

- Stichting Dorpsbleek,
- Gemeentelijke Straatnaamcommissie,
- Gemeentelijke Monumentencommissie,
- Commissie Open Monumentendag en
- Stichting Erve Kraesgenberg.

De jaarcontributie bedraagt f 20, voor een echtpaar f 25.

Rekeningen t.n.v. Stichting Historische Kring Losser:

- Rabobank Losser 33.73.08.098
- Postbank 3.121.136

Bestuur

Thea Evers-Evers (vz.)	Staringstraat 7	7581 BL Losser	5382613
Herman Bourgonje (secr.)*	Enschedesestr 19	7582 AE Losser	5381615
Georg van Slageren (penn.mr.)*	Hogeweg 36	7582 CH Losser	5382850
Leo Augustijn *	Het Witte Zand 55	7586 GW O'dinkel	5386190
Gerda Hogebrink	Lutterstraat 55	7581 BT Losser	5381291
Stieny Meijerink-Hannink	Lutterstraat 53	7581 BT Losser	5385396
Hermien Scholten-Vos	Gronausestraat 98	7581 CJ Losser	5381972
Suub Smit	St. Maartenstraat 24	7581 AL Losser	5388996

*)Redactie van 'Oet Dorp en Marke', dat vier keer per jaar verschijnt

COLOFON

Oet Dorp en Marke Losser verschijnt vier keer per jaar onder verantwoordelijkheid van de Stichting Historische Kring Losser.

Jaargang 2001 Nr.: 1
Heruitgave (2021) en opmaak van deze; Jack Scholtens

Inhoud

STICHTING HISTORISCHE KRING LOSSER	3
VAN DE REDACTIE	5
LOSSER:' ... HET ZAG ER HEEL ANDERS, HET ROOK ER HEEL ANDERS EN HET HOORDE ER HEEL ANDERS'	6
LOSSER EN OVERDINKEL TUSSEN DE FABRIEKEN VAN GRONAU EN ENSCHEDE	10
UITGAVEN VAN DE STICHTING HISTORISCHE KRING LOSSER	27

VAN DE REDACTIE

Toen Max Heslinga (geboren 1922) in de jaren dertig van de vorige eeuw als jongetje - uit het Friese Heerenveen - bijna al zijn schoolvakanties doorbracht bij zijn oom en tante Jassies in Losser, kan hij nooit gedacht hebben dat dat zeventig jaren later nog eens zou leiden tot een gesprek met de redactie van 'Oet Dorp en Marke Losser'. Toch is dat gebeurd en het resultaat is de voor u liggende aflevering van dit kwartaalschrift, waaraan velen in Losser (en soms ver daar buiten - tot in Spanje!) hun hart verpand hebben. Het blad wordt inmiddels al op meer dan 400 adressen bezorgd!

Deze aflevering is geheel gebaseerd op een hoofdstuk uit een rapport dat de sociaal-geograaf drs. M.W. Heslinga in 1954 schreef onder de titel 'Twentse textielarbeiders: Een sociaal-geografische schets'.

Laat u door de misschien wat saai lijkende titel van het rapport niet afschrikken: het betreffende hoofdstuk beschrijft - op een toegankelijke manier - een bijzonder belangrijke en interessante periode in de ontwikkeling van Losser en Overdinkel. Het gaat onder andere over autochtone en allochtone Lossersers, 'de jongens van Steenwijkerwoud/benauwd' en 'Freeske smachtlappen', maar ook over forensen, dienstbodenbeuheid, fabrieksmeisjes, boerenwerk en 'iesermotten'. En nog veel meer, teveel om op te noemen. Leest u het zelf maar.

De heer Heslinga, die tegenwoordig in Bilthoven woont, is zich sinds die logeerpactijen van lang geleden steeds verbonden blijven voelen met ons dorp en is al vanaf de oprichting lid van de Historische Kring:

Er is toch zo'n band, die al wat Losser is, samen bindt! En dat is goed, vinden wij.

Wij willen de heer Heslinga graag heel hartelijk bedanken voor de tijd en de moeite die hij wilde nemen om het manuscript voor dit 'boekje' kritisch te bekijken en met ons te bespreken.

En u - beste lezer(es) - wensen wij veel genoegen bij het lezen.

De redactie

LOSSER:' ... HET ZAG ER HEEL ANDERS, HET ROOK ER HEEL ANDERS EN HET HOORDE ER HEEL ANDERS'.

Inleiding

In de jaren 1948 tot en met 1954 heeft het toenmalige Sociologisch Instituut van de Nederlandse Hervormde Kerk in verschillende delen van ons land onderzoek gedaan naar een aantal sociaal-culturele aspecten van de toenemende industrialisatie. Er werd in het bijzonder aandacht besteed aan de fabrieksarbeiders die op het platteland woonachtig waren.

Daarbij is om praktische redenen steeds uitgegaan van de personeelsbestanden van grote tot zeer grote industriële ondernemingen, die zich tot medewerking bereid hadden verklaard. In het kader hiervan is in de jaren 1950 tot en met 1952 ook bij drie Twentse textielindustrieën uitvoerig onderzoek gedaan, namelijk bij de Koninklijke Stoomweverij N.V. te Nijverdal, Palthe's Textielveredelingsbedrijven N. V. te Almelo en Van Heek & Co. N.V. te Enschede.

Het doel van de twee laatstgenoemde studies was de textielarbeiders in hun groepsverscheidenheid te leren kennen, voornamelijk met betrekking tot hun werkzaamheden (de aard van hun functies, hun arbeidsomstandigheden, hun instelling jegens hun werk, etc.), de milieus waaruit zij afkomstig waren (geboorte- en woonplaats, sociaal milieu etc.) en hun levens- en wereldbeschouwing (kerkelijke en politieke gezindte etc.).

De beschikbare tijd liet niet toe ook het gezinsleven van de textielarbeiders na te gaan. Daarentegen is wel stilgestaan bij de vrijetijdsbesteding van de groepen van personeelsleden die op grond van hun werkzaamheden en woon- respectievelijk geboorteplaatsen konden worden onderscheiden.

De onderzoeken betreffende het personeel van de genoemde bedrijven in Almelo en Enschede zijn verricht door (toen) drs. M.W. Heslinga. De heer Heslinga is later jarenlang hoogleraar in de sociale geografie geweest aan de

Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij is al vanaf de oprichting in 1969 lid van de Historische Kring Losser en heeft enkele malen samen met zijn vrouw een bijeenkomst meegemaakt in het hem welbekende Hotel Smit. Ook stond hij een aantal mooie oude foto's van het dorp en zijn omgeving ter reproductie af.

De Historische Kring heeft hem in 1994 geschreven zich warm aanbevolen te houden voor meer foto's en, bij voldoende inspiratie, voor een pennenvrucht als bijdrage voor 'Oet Dorp en Marke Losser'. Van het laatste is het tot onze spijt (nog) niet gekomen. De heer Heslinga heeft wel toestemming gegeven om enkele gedeelten te publiceren uit het rapport van zijn onderzoek dat in 1954 onder de titel 'Twentse Textielarbeiders: Een sociografische schets' is verschenen. Voor belangstellenden is het goed om te weten dat in de Openbare Bibliotheek van Enschede nog een exemplaar van dit rapport aanwezig is.

Het ligt voor de hand dat onze belangstelling vooral uitgaat naar wat in hoofdstuk VI van het rapport is gezegd over de werknemers uit Losser en Overdinkel. Dit hoofdstuk is getiteld 'Enkele groepen van forensen in de Twentse textielindustrie' en is gebaseerd op een reeks van gesprekken met personeelsleden alsmede met enkel andere zegslieden die hun dorpen goed kenden. De namen van de families die bezocht zijn kunnen niet meer achterhaald worden. Van de andere zegslieden zijn in het rapport enkel de heren H. Snel te Losser (het toenmalige hoofd van de christelijke lagere school) en ds. Van Doorn uit Overdinkel genoemd.

Onder de titel 'Losser en Overdinkel tussen de fabrieken van Gronau en Enschede' is hierna een artikel opgenomen dat een nagenoeg integrale weergave is van hoofdstuk VI van het rapport. Het artikel geeft naar onze mening een boeiend beeld van een belangrijke periode in de ontwikkeling van de dorpen Losser en Overdinkel.

Realiseert u zich bij het lezen wel dat het rapport inmiddels bijna vijftig jaar

geleden geschreven is. Voor een goed begrip is het daarom aan te bevelen dat u zich - voorzover dat mogelijk is - even in die tijd verplaatst. Dat geldt met name voor het goed verstaan van bepaalde woorden en uitdrukkingen die inmiddels een andere 'lading' hebben gekregen. Als voorbeeld daarvan kunnen genoemd worden woorden als 'autochtoon' en 'allochtoon' maar ook het woord 'forensen'.

Relatie met Losser

Wat de heer Heslinga bij zijn onderzoek in Enschede en omgeving zeer van pas kwam, is dat hij in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog dit deel van Twente al tamelijk goed had leren kennen.

In een interview, gepubliceerd in 'Geplaatst in de tijd', een gedenkboek dat hem bij zijn afscheid van de Vrije Universiteit in 1984 is aangeboden, vertelt hij, als zijn jeugdherinneringen ter sprake komen, 'altijd een tamelijk goed geheugen voor plaats te hebben gehad, beter dan voor tijd'. Hij twijfelt er niet aan 'dat je al in de kleuterjaren niet alleen door je sociale milieu beïnvloed wordt maar eveneens door de gebouwde omgeving beïnvloed kunt worden, ik zeg uitdrukkelijk kunt worden, om van de kinderjaren maar te zwijgen. De een zal daarbij door heel andere dingen getroffen worden dan de ander'.

Gevraagd naar dingen die hem in zijn jeugd speciaal getroffen hebben, verhaalt hij eerst van zijn opgroeien in de Friese veenkolonie Heerenveen.

Wonend aan een, toen al drukke, lijnrechte Rijksstraatweg met een stoomtramlijn langs een heuse trekvaart met jaagpad en aan de overzijde een levendige handelskade, alles op korte afstand evenwijdig lopend aan de spoorlijn van Zwolle naar Leeuwarden. 'In deze omgeving viel altijd wat te zien - en te horen en te ruiken'.

'Waar ik zeker van ben is dat mijn gevoel voor plaats sterk geprikkeld is door de omstandigheid dat ik in mijn kleuter- en kinderjaren zo gelukkig geweest ben als het ware een tweede tehuis te hebben gehad bij familie in het hartje

van Twente. Dat was in Losser, niet ver van de Duitse grens: in alle mogelijke opzichten een heel andere wereld. Als men dat zo zeggen kan: het zag er heel anders, het rook er heel anders, en het hoorde er heel anders. Ik kan ook deze woonomgeving tot in details omschrijven.

Liep in Heerenveen bijna alles rechttoe rechtaan, in Losser was bijna alles bochtig. Zelfs het treintje van Oldenzaal naar Gronau dat door Losser liep, maakte allemaal bochten.

Bovendien was ons straatje met hobbelige veldkeitjes geplaveid. Was er in de omgeving van Heerenveen alleen maar weiland, in Losser was een heuse koren-es, waar na de oogst de vliegers werden opgelaten. Ik hoor nog het beieren van de roomse kerkklokken en het kleppen van het hervormde kerkje, het oefenen van het muziekkorps en in de kerstvakantie de tonen van twee of drie midwinterhoorns.

Tegenover ons woonde in een oud huis met zwarte topgevels en een ronde zandstenen waterput een ouderwetse boerentimmerman die mij soms achter op de fiets meenam als hij in de buurt op karwei ging.

Zo ben ik als jongetje in een 'los hoef' beland, dat wil zeggen een boerderij zonder muur tussen wonen bedrijfsgedeelte. Op deze manier is mijn belangstelling voor bouwkunst gewekt.

Ik ben in dezen niet in de laatste plaats beïnvloed door de conservator van de Oudheidkamer Twente te Enschede, J.J. van Deïnse, bij wie ik als h.b.s.-ertje in de korte broek over de vloer kwam en die mij boeken leende. Hij is de eerste geweest die mijn interesse voor streekcultuur enigszins gericht heeft.

Wat mij ook altijd is bijgebleven is, hoe ik als jongetje een fietstocht heb gemaakt naar het hoge kasteel en de diepe steengroeve van Bentheim.

[...] Het is geen toeval dat de eerste buitenlandse excursie die ik heb mogen organiseren, namelijk een fietsreis in 1954 met studenten uit Utrecht, van Twente over Bentheim heeft geleid. Ik heb trouwens later, in de jaren zestig en zeventig, met studenten van de V.U. zeker een twaalfstal excursies naar het Nederlands - Duitse grensgebied ondernomen, waarbij Twente en de graafschap Bentheim elke keer op het programma hebben gestaan.'

Dan nu graag uw aandacht voor hoofdstuk VI van het rapport uit 1954 over 'Twentse Textielarbeiders'.

Georg van Slageren

LOSSER EN OVERDINKEL TUSSEN DE FABRIEKEN VAN GRONAU EN ENSCHEDE

Ontleend aan:

'Enkele groepen van forensen¹ in de Twentse textielindustrie', door M. W. Heslinga.

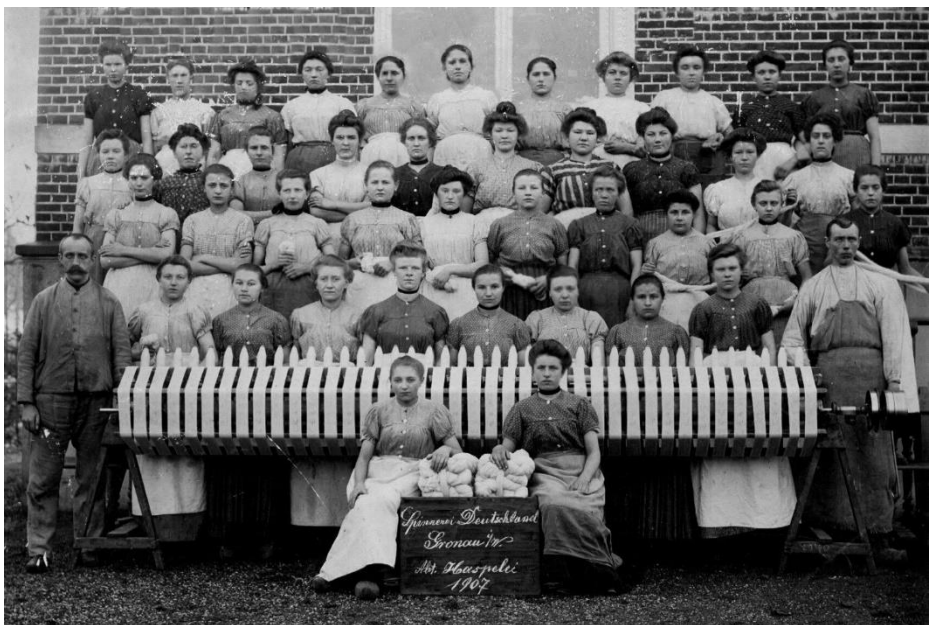
Telde de gemeente Losser in 1892 nog 5200 inwoners, in 1915 was dat aantal gestegen tot bijna 12.500, hetgeen betekent dat de bevolking in minder dan 25 jaar meer dan verdubbeld is. De oorzaak van deze grote toename is de vestiging van vele toekomstige textielarbeiders. Deze immigratie kan tot op zekere hoogte in één verband worden gezien met de vestiging van vreemde arbeiders in Enschede in het laatst van de vorige eeuw omdat de beide groepen van immigranten overwegend uit dezelfde streken afkomstig waren. De aanleiding tot de bevolkingsaanwas van Losser was niet de opbloei van een industrie ter plaatse maar hoofdzakelijk de sterke uitbreiding van de textielindustrie in het Duitse grensgebied na de Frans-Duitse oorlog en vooral in de jaren tachtig. Er werden in deze jaren in Gronau, Nordhorn enz. grote fabrieken gebouwd (die tot de grootste van het continent gingen behoren), terwijl bestaande textielindustrieën aanzienlijke uitbreidingen ondergingen (hierin is ook Twents kapitaal geïnvesteerd).

¹ Van Heek en Co. N. V. te Enschede betrok in 1951 uit de gemeente Losser alleen reeds - om ons tot de wevers te beperken - 141 wevers, welke groep qua leeftijdsopbouw e.d. volgens enkele zeglieden min of meer representatief kan geacht voor de ruim 2000 mannelijke Losserse textielarbeiders die in Enschedesche fabrieken werkzaam zijn.

Van deze 141 mannen zijn maar 28 buiten de gemeente Losser geboren. De allochtonen worden hoofdzakelijk aangetroffen onder de oudere arbeidskrachten (onder de 48 wevers beneden de 21 jaar zijn slecht 4 allochtonen, onder de 14 boven de 50 jaar daarentegen 9), waarin tot uitdrukking komt dat de Losserse bevolking in het begin van deze eeuw door immigratie belangrijk is toegenomen.

Deze bedrijven hebben, nadat de eigen arbeidsmarkt was uitgeput (handwevers), eerst een groot aantal Beieren aangetrokken en vervolgens Nederlanders. Voor zover Losser nog thuiswerkers kende, zijn deze allen door de Duitse fabrieken opgeslokt, evenals honderden gezinnen uit de Kop van Overijssel en het Friese veengebied. De Gronause fabrikanten hadden graag Hollandse arbeiders, omdat die doorgaans "een wat hogere levensopvatting" heetten te bezitten dan de Beieren waarvan velen er wild op los hebben geleefd en tamelijk ruw en onhebbelijk waren, de goeden niet te na gesproken.

Een groot deel van de Hollandse immigranten heeft zich metterwoon in Gronau gevestigd. Een ander deel ging op Hollands grondgebied wonen op het Losserse Veld, de onbewoonde heidestrecken over de Dinkel in het gezicht van de Duitse fabrieken. De overigen vestigden zich in of nabij het dorp Losser. Een aantal hunner heeft eerst in Duitsland gewoond maar is daarna

Deze bijzonder fraaie foto uit 1907 toont personeel van de Spinnerei Deutschland in Gronau. Deze fabriek was gevestigd direct over de grens bij de overgang Glane. Volgens deskundigen zou zeker de helft van de afgebeelde dames afkomstig zijn uit Overdinkel, Glane en Losser. (fotocollectie HKL).

naar Hollands grondgebied verhuisd, omdat daar de levensstandaard lager was, goedkopere grond ter beschikking stond en de kinderen Nederlands onderwijs konden krijgen. In de verslagen van de staatscommissie van 1890 heet het reeds, dat er veel volk uit Drenthe, Friesland en Steenwijkerwold enz. naar de gemeente Losser trekt en bij de Pruisische grens op Hollands grondgebied in keten woont doch ook reeds dat er behoorlijke woningen voor hen worden gebouwd.

Dikwijls gingen enkele "kwartiermakers" vooruit, die voor henzelf en hun familieleden werk zochten en in de huisvesting voorzagen (aanvankelijk inwoning en keten). Wanneer de verdiensten een tijd lang hadden gevloeid, werd goedkope grond gekocht waarop een huisje werd gebouwd.

De sporen van de afkomst van de voorouders van vele Lossersnaren zijn nog steeds te vinden. Op deze foto het karakteristieke grafmonument van Vroukje van Essen, geboren in 1875 in Steenwijkerwold, dat zich bevindt op de Hervormde begraafplaats aan de Kloosterstraat. (foto L. Augustijn).

De immigranten zijn in verschillende golven gekomen. In het begin overheersten de hervormden, daarna kwamen ook veel rooms-katholieken. Zij kwamen vooral uit Weststellingwerf (Noordwolde, Olde en Nije Trijne en Olde en Nije Holtpa), Aengwirden (Tjalleberd, Luinjeberd), de Kop van Ovetijssel (Steenwijkerwold en Oldemarkt) en van de Fries-Drentse grens (Vledder, Diever, Willemsoord en Frederiksoord). Het is bekend, dat een pastoor die uit Losser naar Steenwijkerwold werd overgeplaatst, de verhuizing van katholieken sterk heeft bevorderd. Een groot deel van deze immigranten is veenarbeider geweest; voorts vond men er landarbeiders en kleine boertjes onder, waartussen zich voormalige "kolonisten" van de Mij. voor Weldadigheid bevonden. De eerste immigranten schijnen niet de besten te zijn geweest: zij heetten ten minste niet allen even spaarzaam te zijn.

In deze periode heeft niet alleen de Duitse textielindustrie zich snel uitgebreid, ook de Enschedese en Oldenzaalse fabrieken zijn snel gegroeid en hebben de migratie gestimuleerd.

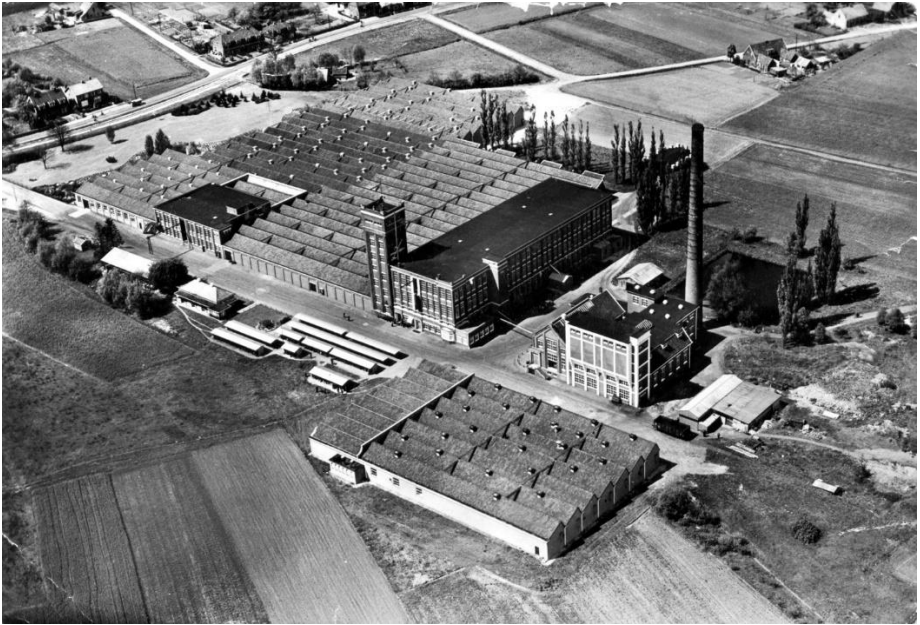
De arbeiders die in Oldenzaal werk vonden, hebben zich deels in Berghuizen op Lossers grondgebied gevestigd. Een aantal, dat met het oog op de Duitse fabrieken naar Twente is gekomen, heeft later voorgoed werk in de Enschedese fabrieken gevonden; dit geldt voor een deel van de immigranten van Losser en van Glanerbrug (gelegen binnen de gemeente Enschede, destijds nog Lonneker).

Vóór de eerste wereldoorlog werkten ongeveer 1500 textielarbeid(st)ers uit de gemeente Losser in de Gronause fabrieken. Toen in 1915 de fabrieken moesten sluiten en de grens afgesloten werd, is dit arbeidsleger voor een deel een smokkelleger geworden; de anderen vonden werk in Enschede. Na afloop van de oorlog zijn weer velen uit Losser in de Duitse fabrieken te werk gesteld, maar de oude toestand, d.w.z. de eenzijdige oriëntatie van Losser op Duitsland, is niet meer teruggekeerd. In 1925 werkten van de 906 textielarbeiders uit het dorp Losser en de marke Losser (de naaste omgeving van het dorp) 739 (w.o. 205 gezinshoofden) in Enschede, 131 (incl. 84 gezinshoofden) in Duitsland, en 36 in Oldenzaal – onderscheidenlijk 82, 14 en 4%. Uit het kolonistendorp Overdinkel en het nabijgelegen Glane werkten in hetzelfde jaar 198 personen (w.o. 53 gezinshoofden) in Enschede, 390 (115 gezinshoofden) in Duitsland en 23 in Oldenzaal- resp. 32, 64 en 4%.

Meer dan 1/3 van de forensen, die toen in Enschede werk hadden, waren in dienst bij Van Heek & Co. (nl. 252 personen), terwijl van de 522 Losserse arbeiders die in Oldenzaal werkten (Berghuizen 395, De Lutte 68, Losser 36 en Overdinkel 23) 475 werkzaam waren bij Gelderman.

Opmerkelijk is voorts, dat in 1925 in verhouding veel meer gezinshoofden in Duitsland dan in Enschede werkzaam waren, waaruit misschien kan worden afgeleid dat de jonge arbeiders al meer op Enschede dan op Gronau waren georiënteerd, en dat hoofdzakelijk nog diegenen naar Gronau trokken die daar reeds eerder werk hadden gezocht. Omstreeks deze tijd is trouwens Losser zelf ook een textielfabriek rijk geworden, waarin een deel van de eigen arbeiders een bestaan heeft gevonden.

In 1930 waren dit er 252, d.i. nog 10% van alle Losserse textielarbeiders van dat ogenblik, nl. 2656.

Textielfabriek van Heek, nog geheel los gelegen van het dorp Losser

Tijdens de oorlog is het aantal grensgangers natuurlijk aanmerkelijk afgenomen. Na de bevrijding is de werkgelegenheid voor Losserse "fabriekers" in Duitsland maar voor een zeer klein deel hersteld. In 1947 werkten in Enschedese fabrieken 1151 mannen en 519 vrouwen, samen 1670 personen, en in Oldenzaal 493 en 130 is 623 personen. Het aantal werkforensen bedroeg in dat jaar dus nog iets minder dan het aantal in 1930. In 1947 telde de gemeente in totaal 18.600 inwoners, waarvan 4300 woonachtig waren in de wijk Berghuizen in het noorden welke op de stad Oldenzaal is georiënteerd. Het zuidelijk deel van de gemeente telde in dat jaar ruim 14.300 inwoners, waarvan circa 3350 in Losser, 3000 in Overdinkel en 255 in Glane; de overige wonen verspreid. In 1947 waren in de gehele gemeente Losser ongeveer 2150 personen in de landbouw werkzaam, d.i. 27% van de totale beroepsbevolking (in 1930: 1750, d.i. eveneens 27%). In de industrie (niet alleen textiel) werkten toen 4400 personen (55,5% van de beroepsbevolking), tegen 3750 (58,5%) in 1930.

Het aantal textielforensen kon in 1951 op meer dan 2700 worden geschat, waarvan meer dan 2000 naar Enschede en ongeveer 700 naar Oldenzaal.

Welke gevolgen heeft de grootscheepse immigratie voor het sociale leven in de gemeente met zich gebracht?²

De immigratie heeft zich hoofdzakelijk op twee punten gericht: het oude dorp Losser en het nieuwe dorp Overdinkel. In het dorp Losser hebben de autochtonen en de allochtone bevolkingsgroepen zich vermengd, in tegenstelling uiteraard tot Overdinkel. Het is een opmerkelijk verschijnsel dat

² Was in 1840 nog bijna 94 % van de gemeentelijke bevolking RK en bijna 6 % Hervormd, in 1899 bedroegen deze cijfers resp. 79 % en 20 %. Hierin weerspiegelt zich de invasie van overwegend Protestantse Noorderlingen. Het aandeel van de Hervormden is in de eerste 25 jaar van deze eeuw nog toegenomen tot ongeveer 25 %, het aandeel van de RK gedaald tot ruim 73 %. In 1925 was 1% van de bevolking onkerkelijk en 0,6 % Gereformeerd. In het zelfde jaar 1925 woonden er in het dorp plus marke Losser circa 4170 personen, waarvan 63 % tot de RK kerk behoorde. Van de 2515 inwoners van Overdinkel was 49% RK. In de Glane (ruim 1000 inwoners) was 79 %, in De Lutte (2150 inwoners) 96%, in Berghuizen (2650 inwoners) 86 % en in Beuningen (825 inwoners) 95 % RK. Deze cijfers tonen aan, dat de overwegend agrarische buurtschappen Beuningen en De Lutte hun uitgesproken RK karakter hebben behouden; daar kon trouwens niet van immigratie worden gesproken. In Overdinkel bleken de Katholieken en de niet-Katholieken elkander numeriek in evenwicht te houden.

Bij de volkstelling van 1930 kwam aan het licht, dat de RK en de Gereformeerden zich hadden gehandhaafd, doch dat het percentage Hervormden tot 21 was gedaald, terwijl dat van de onkerkelijken van 1 in 1925 tot 3,5 % was gestegen. Deze tendens is ook in 1947 aan het licht gekomen. In dat jaar bleek het aandeel van de RK in de totale gemeentelijke bevolking 76 % te bedragen, het aandeel van de Hervormden 17 % en de onkerkelijken 5 %. Hieruit kan men opmaken, dat in deze gemeente van een vrij aanzienlijke ontkerkelijking kan worden gesproken en dat de onkerkelijken hoofdzakelijk uit de Hervormde kringen zijn voortgekomen.

Interessant is in dit verband hoe de bevolking in 1948 bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer heeft gestemd. Van het totaal aantal geldige stemmen werd uitgebracht op de KVP 7,3 %, de PvdA 9 %, de CHU 7 %, de CPN 6,5 %, de VVD 2 % en de ARP 1,5 %. Vergelijking van de getallen met die van de kerkelijke gezindten in 1947 toont aan, dat slechts 4 % van de RK niet op de KVP heeft gestemd (de 39 stemmen op de KNP buiten beschouwing gelaten). Men mag aannemen dat van de N.H. alle CHU stemmen afkomstig zijn, de meeste AR en VVD stemmen en een deel van de PvdA en CPN stemmen. Ook hier is dus het hervormde kiezersvolk verdeeld.

In de Losserse gemeenteraad hebben 2 CH en PvdA zitting (zij heten even 'progressief' en schijnen elkaar niet te bekampen, niet op negatieve gronden zoals het gezamenlijke verzet tegen de RK.

de immigranten zeer wel in het bestaande dorpsleven zijn ingepast. Velen van hen hebben zich niet minder frenetiek aan hun woonplaats gehecht dan de oud-Losserse bevolking. Van de "allochtonen", die na verloop van tijd naar Enschede zijn verhuisd omdat daar hun werk is, zijn ook verscheidenen uit heimwee naar Losser teruggekeerd, omdat zij terug verlangden naar de sentimenteel- knusse en ruw-gezellige dorps sfeer.

Deze sfeer en dit zich-met-elkaar verbonden- voelen zijn voor een belangrijk deel door de immigranten bepaald. Gedeeltelijk zijn zij geconcentreerd in de verenigingsgebouwen en de herbergen waarin zich een aanzienlijk deel van het gemeenschapsleven voltrekt - dit in tegenstelling tot de dorpen en buurschappen welke hun oude agrarische karakter beter hebben behouden, doordat er geen immigratie is opgetreden en omdat de dorpsbevolking niet in de industrie werk heeft gevonden. Ook in dit opzicht is het "Saksische" stempel van Losser aanzienlijk vervaagd (voor de bouwwijze e.d. geldt hetzelfde).

Er wordt gauw gebruld van de lach en ook even grif, bijvoorbeeld bij een droevig toneelstuk uit het vissersleven, gehuild.

Eén van de Verenigingsgebouwen 'waarin zich een aanzienlijk deel van het verenigingsleven voltrekt', was 'De Protestantsche Vereeniging', het gebouw rechtsonder op de foto. In dit gebouw (gesticht 1843), dat in 1896 door de hervormde diaconie

werd aangekocht, was eerder de gemeenteschool gevestigd. In 1900 kreeg ook de in dat jaar opgerichte christelijke bewaarschool hier onderdak. Links ziet u nog een stukje van 'Ons Gebouw', dat in 1933 de functie van verenigingsgebouw overnam.

De foto is waarschijnlijk ook in dat jaar genomen. (foto B. Holst).

De hang aan het dorpsleven kan misschien voor een deel ook worden verklaard uit de omstandigheid, dat Losser de fabrieksarbeiders - om hen gaat het ons in deze beschouwing en deze bevolkingsgroep is ook het

grootst: Losser is een fabrieksarbeidersdorp - tegelijkertijd biedt wat voor hen het aantrekkelijkste uit- maakt van het stadsleven en van het plattelandsleven. Ook in dit geval kan men waarnemen dat, naar mate het platteland verstedelijkt, de behoefte aan vestiging in de werkstad door de forensen afneemt. De forensen hebben bij wijze van spreken alles in Losser: er is elke avond wat te doen (ze kunnen dansen, naar de bioscoop, naar uitvoeringen etc.), en ze kennen elkaar en kunnen zoveel ze willen buiten zijn, eventueel een varken houden en wat rogge verbouwen, of veel kippen bezitten (de eieren verkopen) of er een compleet miniatuurboerderijtje op na houden.

Dat de integratie van de immigranten in de Losserse samenleving zo betrekkelijk gemakkelijk is verlopen, is bevorderd door de aanwezigheid van autochtone fabrieksarbeiders (oorspronkelijk huiswevers en kleine boertjes), die de gezeten bevolking en de import tot op zekere hoogte met elkander hebben verbonden.³ Hoe zeer ook de autochtonen en de allochtone fabrieksarbeiders naar elkander zijn toe gegroeid, in ieder geval zijn voor hun eigen gevoel de verschillen nog niet geheel uitgewist.

Over het geheel genomen is de oud Losserse "fabrieker" als een "echte Saks" een rustig en in zichzelf gekeerd mens die niet laat kijken naar wat in hem

³ Dikwijls geeft immigratie aanleiding tot of voedsel aan richtingstegenstellingen, doch hiervan is in het dorp Losser geen sprake. De gemeente zou het beste te typeren zijn als "gematigd orthodox".

De meeste gemeenteleden zouden echter niet weten wat hieronder wordt verstaan hetgeen evenwel niet betekend dat zij allerlei prediking konden waarderen ("oud-modern", geprononceerd "vrijzinnig" wordt niet aanvaard). "Orthodox" heten en noemen zichzelf diegenen die het "ernstiger opnemen".

Bij kerkelijke verkiezingen wordt niet gelet op de "mate van orthodoxie" maar op die van kerksheld, op zijn tijd echter ook of er wel een oud-Losserse onder de kandidaten is. De laatste moesten vertegenwoordigd zijn. Oud-Losser stelt echter niet uitdrukkelijk kandidaten. In het kiescollege zal evenwel opgemerkt worden: "die behoort ook nog tot oud-Losser, dat is wel goed". Men ziet dus dat de immigranten in weerwil van hun grote aantal, en hun grotere activiteit, in het kerkelijke leven van Losser zijn ingepast zonder dat dit strubbelingen of verwijdering met zich heeft gebracht. Dit zou stellig anders zijn geweest bij een oorspronkelijke bevolking van hoofdzakelijk agrariërs. Ook in dit opzicht heeft de aanwezigheid van autochtone fabrieksarbeiders de samensmelting van 2 wel zeer uiteenlopende bevolkingsgroepen aanzienlijk vergemakkelijkt.

leeft. Hij is ook een mens van weinig woorden - hij heeft ook weinig woorden. Een kenmerk van de autochtone Losserse bevolking in het algemeen is volgens de anderen een zekere "stiekemheid": zij zou altijd voorgeven van niets te weten. Er is zelfs een Twentse zegswijze die luidt: "hee kump van Loster en weet van niks".

Aanvankelijk vonden nogal eens vechtpartijen plaats met "de jongens van Steenwijkerwoud/benauwd", of zoals de volksmond hen voor het gemak samenvatte: de "Friezen". In het begin werd er op de zgn. "Freeske smachtlappen" (hongerlijders) of "zwartkousen" nogal neergezien.

Zij waren met weinig loon tevreden maar kwamen door hun kinderrijkdom aan een behoorlijk gezinsloon. Zij dronken niet, bouwden eigen huisjes en brachten het tenslotte verder dan vele autochtonen die minder sober en spaarzaam waren maar meer dronken (en smokkelden).

Geleidelijk dwongen de "Friezen" meer respect af. Zij hadden meer belangstelling voor het openbare leven, voor sociale vraagstukken, de geheelonthouding e.d., en leefden minder een sleurleven dan de autochtone bevolking. Losser zou misschien niet geworden zijn wat het nu is zonder de immigrantenraadsleden die een wijdere visie bezaten, de zaken veel ruimer wisten te bekijken, dan de autochtonen. (Er zouden enkele oud-Losserse families van aanzien door overmatig drankgebruik ten gronde zijn gegaan).

Opmerkelijk is dat een aantal inheemse kleine zandboertjes als het ware tot fabrieksarbeider is gedegradeerd, terwijl een aantal geïmporteerde fabrieksarbeiders zich tot boertje heeft opgewerkt. Dezen hebben van hun spaargeld buitenaf een huisje gebouwd en zijn met behulp van de kunstmest op het heideveld een klein bedrijfje begonnen, dat natuurlijk nooit zo groot was dat alle kinderen er werk op konden vinden. Sommige van deze huisjes hebben nog een andere stalinrichting en gevelvorm dan de inheemse woningen. Het spreekt vanzelf dat de grote Dinkelboeren uit De Lutte etc., die van oudsher een aparte kaste hebben gevormd, zich in het geheel niet met de import en de autochtone arbeidersbevolking hebben vermengd; onder de fabrieksarbeiders treft men hun familienamen ook niet aan.

Overdinkel is in sociaal opzicht natuurlijk minder gecompliceerd dan het dorp Losser. De enkele grote boeren, die letterlijk en figuurlijk aan de rand leven, buiten beschouwing gelaten (deze hebben met de bevolking van Overdinkel "geen gemeenschap"), is er geen sprake van exclusivisme. Er bestaat geen

tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen want daarvoor is het dorp in zijn geheel te jong: het is immers nauwelijks een halve eeuw oud. Allen zijn, afgezien van de geestelijkheid, het onderwijzend personeel en de douaneambtenaren, fabrieksarbeiders of fabrieksarbeiders geweest. Enkelen hebben zich tot behoorlijke zakenlieden opgewerkt, die met respect worden bejegend doch uiteindelijk toch als één der hunnen worden beschouwd.

De bevolking is heterogeen van afkomst, zoals wij reeds zagen. Er is een tamelijk sterke Duitse bijmenging; er zijn in Gronau meer Hollandse mannen met Duitse (ook Beierse) vrouwen getrouwd dan omgekeerd. Ondanks deze etnische en de gebruikelijke politieke en kerkelijke tegenstellingen leeft er toch ook in Overdinkel een zeker gemeenschapsgevoel, hetwelk echter niet zo sterk is dat vreemdelingen, d.w.z. nieuwe import, niet worden opgenomen. Men zegt wel eens, dat als een nieuweling na drie weken nog niet in de Overdinkelse gemeenschap zijn plaats heeft ingenomen, dat dit dan alleen aan hem zelf te wijten is.

Het dialect, dat er gesproken wordt, doet wel sterk aan het Twents denken maar het bevat veel Friese, Drentse en andere "vreemde" woorden en uitdrukkingen. Dit dialectverschil met het dorp Losser etc. illustreert de zekere afstand, welke Overdinkel als geheel tot de bevolking van Losser voelt. Vele Lossersers zouden nooit in Overdinkel kunnen aarden, het omgekeerde is evenzeer waar. Overdinkel heet nog iets "losser" en "ruwer", zelfs iets meer dan Glanerbrug in de gemeente Enschede welk grensdorp dezelfde geschiedenis als Overdinkel heeft. De Overdinkeler heeft ook dadelijk "veel meer een woord" dan de meeste "Tukkers" (zoals de autochtone Twentenaren wel worden genoemd).

Een feit is dat Overdinkel voor de oorlog nog meer dan Losser op Gronau was georiënteerd (voor Glane en Glanerbrug geldt hetzelfde). Er werkten verhoudingsgewijs meer Overdinkelse arbeiders in de Duitse fabrieken dan Lossersers. De Overdinkeliers waren hierdoor, en door de kortere afstand, ook meer gewend in Gronau uit te gaan. Daar was meer "Betrieb" want de Duitser gaat meer uit; het was er (daardoor) goedkoper en vrijer dan in Holland.

De vele familiebanden met de bevolking van Gronau zullen in deze ook een woordje hebben meegesproken [. . .]. Vóór 1914 speelde de landsgrens eigenlijk geen rol; de gulden heeft eigenlijk pas tijdens de Eerste Wereldoorlog in Overdinkel zijn intrede gedaan.

De rooms-katholieken en de protestanten met de betrekkelijk weinige onkerkelijken ontlopen elkaar qua getalssterkte niet veel. De verhoudingen tussen beide groepen waren en zijn niet gespannen, evenmin trouwens als in Losser waar de hervormden voor hun bewaarschool collecteren bij de pastoor en de katholieken bij de dominee. Wel wordt de scheiding geleidelijk verbreed: een symptoom hiervan is de oprichting van een specifiek rooms-katholieke voetbalclub. De parochie van Overdinkel dagtekent van 1907, toen een pastoor van zijn bisschop de opdracht kreeg de circa 800 katholieken, die in het Losserse heideveld woonden, te verenigen en gelden voor een kerk etc. bijeen te bedelen. In 1909 verrees het rooms-katholieke verenigingsgebouw, in 1910 de kerk. Naderhand kwamen hierbij drie scholen, een klooster, en nog andere gebouwen, welke tezamen de zgn. St. Gerardus Majella Stichting vormen.

De Hervormde Gemeente is in 1906 van de Losserse Gemeente losgemaakt. Het voorbereidend werk is voor de komst van de eerste predikant verricht door een timmermangodsdienstonderwijzer, afkomstig uit Dedemsvaart. In 1908 kreeg de gemeente haar definitieve bedehuis. Van de aanvang af heeft zij een vrij opgewekt leven vertoond; er is wel een scherpe grens tussen de kerkse en de onkerkse gemeenteleden. Merkwaardig is dat het debiet van de gemeente in de loop der jaren vrijwel niet toe- of afgenomen is: het aantal kerkgangers van 1919 zou dat van 1950 weinig ontlopen.⁴

In dit verband ook enkele opmerkingen over de vrijetijdsbesteding. De jonge fabrieksarbeiders van Losser en Overdinkel hebben niet zoveel liefhebberij meer voor toneel als hun ouders. Het cabaret is bij hen meer populair: het is "chiquer"; de grote wereld nadert ook hen – symptoom van urbanisatie. De soldaten die in Indië geweest zijn moeten dit ook hebben - hoewel ook bij hen uiteindelijk het belangrijkste van de avond het dansen is. Op een

⁴ Ook de gemeente van Overdinkel is bespaard gebleven voor een richtingsstrijd. De kern is "orthodox" te noemen met een enigszins "methodistische" inslag. Mogelijk is deze inslag de bestaansreden van een kleine Apostolische gemeente in Overdinkel. Evenals in Losser zijn de kerksen CH en de onkerksen hoofdzakelijk PvdA. De CH en de socialisten denken hier ook vrijwel gelijk (in Losser constateerden we het opmerkelijke verschijnsel, dat enkele "bekeerde" socialisten op de duur CH gingen stemmen, zonder overigens aan progressiviteit in het sociale-politieke vlak in te moeten)

feestavond die het comité voor de gedemobiliseerden hen aanbood en waarop, na het uitreiken van de oorkonden, boerenkomeken en cabaretiers optraden, werd ongeduldig geroepen: "loot die leuterkerels ophoaldn", want het werd tijd tot de kern van de zaak te komen, nl. de borrel en het bal. Zij beginnen "hardboiled" te worden, de sentimentaliteit van hun ouders gaat er af. Wat hun steeds meer begint te "liggen" zijn motorrennen, steeds minder muziekconcurseen. Zo is de Losserse en Overdinkeler jeugd van de toekomst.

De fase van de het drakerige toneel en de sentimentele film loopt bij haar ten einde. Dit geldt ook voor de meisjes: hieronder zijn reeds vele rokende en drinkende typen die geen voetbalmatch kunnen missen (het dorp Losser heeft drie clubs welke pecuniae causa bij toerbeurt 's zondagsmiddags spelen, de voetbal hoort bij de zondagmiddag zoals het dansen bij de zondagavond). Het Losserse fabrieksmeisje wordt ook minder sentimenteel en minder romantisch. De film moet er wel bij komen met de nodige dosis liefde. Maar grof en recht op de zaak af het sexuele beklemtonen. Zij heeft grovere prikkels nodig, zij is niet meer zo "wee". Zij is ook vrijer. Dat zij in moreel opzicht slechter is dan 25 jaar geleden, zouden wij in het geheel niet durven beweren. Wij geloven dat het enige verschil is dat zij tegenwoordig openlijker voor alles uitkomt.

In een grensgemeente als Losser mag bij de vrijetijdsbesteding het smokkelen niet buiten beschouwing worden gelaten. Het wordt hier niet als zonde beschouwd. Er zijn wel verschillende soorten smokkelarij. Een zeer onschuldige vorm is het ophalen van gebruiksvoorwerpen e.d., die in Nederland niet maar in Duitsland wel te krijgen zijn. Zo haalde bijvoorbeeld een gezeten oud-Losserse boer een paar jaar geleden een ploeg over de grens. Er wordt ook gesmokkeld uit armoede, hetgeen soms ontaardt in winzucht: er zijn er die met het oog hierop van de fabriek een dag vrij nemen. Sommigen hunner zijn er wel bij gevaren en bewonen nu eigen huizen. Anderen beoefenen de smokkelarij als beroep waarbij de winst vaak naar de kroeg gaat. Het meest komt voor de smokkelarij als sport, als een spel met de kommiezen, hetwelk echter niet altijd van ernst is ontbloot. Over geslaagde tochten wordt later opgesneden, zoals jagers en vissers over hun buit en vangst doen. Uit de aard der zaak lopen al deze categorieën van smokkelaars in elkaar over.

Een ander symptoom van de veranderende geestesgesteldheid onder invloed van de industrialisatie, de urbanisatie c.a. dan de ommekeer in de vrijetijdsbesteding is de toenemende dienstbodenbeuheid onder de fabrieksarbeidersbevolking. Bij de autochtone Losserse boeren wordt een dienstbode altijd nog hoger aangeslagen dan een fabrieksarbeidster.

Zij laten nog wel eens een dochter dienen bij "beter gesitueerden" of bij de pastoor, de dokter en de notaris. Dit zijn nog dienstboden van de oude stempel: zij zijn "rustig" en vrij honkvast, zij zullen er niet alle avonden uit vliegen, en willen "de gang in een behoorlijk huis" leren. De boeren slaan de morele en de culturele waarde van "het nette milieu" nog hoger aan dan de verdiensten. In de stad houdt men er over het algemeen een andere hiërarchie van waarden op na. Deze dringt ook in Losser steeds meer door. Bij de gemiddelde fabrieksarbeider gaat het materiële boven alles - dit is, geloven wij, nog belangrijker - "de vrijheid te lopen zoals ik wil".

Een arbeider zal zijn dochter liever naar de fabriek laten gaan dan haar te laten dienen bij een "mevrouw", omdat zij dan meer verdient maar bovendien omdat zij dan niet meer in directe zin aan een wekgever onderworpen is. Het spreekt vanzelf dat zij in de fabriek ook werkneemster is, maar daar wordt de verhouding werkgever- werknemer niet zo persoonlijk en niet zo "krenkend"

gevoeld. Daar bevindt men zich te midden van een grote schare van lotgenoten. In de fabriek is men onder gelijken, in huis ondergeschikt. Het is merkwaardig dat deze dienstbodenbeuheid het eerst aan de dag is getreden in socialistische en onkerkelijk arbeidersgezinnen, d.w.z. onder arbeiders die zich zowel in het sociaal- politieke als in het sociaal-religieuze vlak hebben geëmancipeerd (ontkerkelijking is voor hen ook een stuk "vrijmaking" geweest). Deze groei naar innerlijke onafhankelijkheid (uitwendige afhankelijkheid was veel moeilijker te realiseren want betekende voor de meesten eigenlijk niets anders dan werkloosheid) heeft zich ook in de dienstbodenbeuheid geuit.

Een andere verandering in de instelling van de Losserse textielarbeiders is een toenemende geringschatting voor agrarische werkzaamheden. Zij beginnen ook reeds te spreken van "boerenwerk is stom werk" en van "echte domme lompe boeren" zoals verscheidene stadsarbeiders gewoon zijn te doen. Een dergelijke opvatting hebben wij vooral aangetroffen bij fabrieksmeisjes. Deze wilden niet meer op vaders boerderijtje meewerken,

zelfs niet melken en voeren.

Varkens vonden zij een "vies gedoe". Het liefste zouden zij in een duplexhuisje wonen en "doen als die nooit vuil worden". Bij de werkforensen van Vroomshoop ontmoetten wij ook reeds de eerste symptomen van deze "landbouwaversie". Ook daar willen de kinderen uit fabrieksarbeidersgezinnen om de verdienste en om vrijheid naar de fabriek, terwijl de "vrouwen" ze liever niet hebben omdat hun moeders meestal ook fabrieksarbeidsters zijn geweest en "dus getrouwd zijn met twee linkerhanden". Na analogie van de Losserse boeren leveren de boertjes en landarbeiders van Den Ham nog wel dienstboden.

'....daar bevindt men zich te midden van een grote schare van lotgenoten.'

Deze foto is, in de dertiger jaren van de 20e eeuw, gemaakt in de grote naaizaal van de overhemdenfabriek van de firma Blom in Enschede. Ook deze fabriek telde vele werkneemsters uit Losser. Onder andere Betsie Douma, Truitje Burink, Fiene Damhuis, Anna Damhuis, Lien Lentfert, Annie de Lange en een meisje Riesewijk. (fotocollectie HKL).

Er is niet alleen sprake van een aversie tegen het werk van de dienstboden en van de boeren bij de fabrieksarbeidersbevolking van Losser waar te nemen, de werkzaamheden in de textiel hebben eveneens aan aanzien ingeboet. Nu voelden zich de "iesermotten", de metaalarbeiders, al langer boven de textielarbeiders verheven. In Losser en Overdinkel heeft deze mentaliteit de laatste jaren meer ingang gevonden: velen zouden hun kinderen liever naar de ambachtsschool of een confectiefabriek sturen dan naar een textiel-fabriek.

Onder de jongeren van Losser kan men horen: "geestoe nog noar 't fabriek hen?" Sommigen vinden dit eigenlijk iets minderwaardigs. Typisch is dat confectie- en metaalbedrijven niet als een "fabriek" worden beschouwd. Toen enige jaren geleden de hoogste klas van een lagere school in de gemeente Losser op uitnodiging van een Enschedese textiel-fabriek het bedrijf bezichtigd had, schreven later verscheidene kinderen in het opstelletje dat zij over deze excursie moesten maken: "mij zullen ze daar nooit zien" e.d. De voornaamste oorzaak daarvan was niet wat zij daar gezien hadden, maar waren de verhalen welke zij van hun prille jeugd af thuis over de fabriek hadden aangehoord.

Enkele van onze zegslieden drukken dit als volgt uit: "nu oogsten de heren (de fabrikanten) de storm van de wind die zij zelf hebben gezaaid". De onaangename kanten van de fabrieksarbeid, welke de vaders en moeders zo sterk hebben gevoeld, bewerkstelligen dat zij hun kinderen het liefst in een ander beroep zien, misschien nog beter getypeerd: in een "echt" beroep. Het aanzien van de textielarbeid is niet zodanig, dat hij als een beroep in de zin van dat van de metaalarbeider of de onderwijzer wordt gevoeld.

Op deze plaats moet gewezen worden op het merkwaardige feit, dat velen van de oudere textielarbeiders in Losser en Overdinkel - evenals in Glanerbrug en Enschede - die voor de Enschedese fabrieken vaak weinig goede woorden over hebben, met heimwee terugdenken naar de tijd voor de laatste oorlog waarin zij aan de overzijde van de grens werkten.

Overdinkelse textielarbeiders verzekerden ons, dat van deze categorie zeker 3/4 weer naar Gronau zou willen terugkeren als dit mogelijk was. Van de (thans) in Enschede woonachtige vroegere "grensgangers" zou wel de helft willen terugkeren. Hetzelfde zou gelden voor voormalige grensarbeiders van

Denekamp, Ootmarsum etc., die voorheen in Nordhorn werkzaam zijn geweest.

Alle werknemers, met wie wij over deze aangelegenheid gesproken hebben, motiveerden uit zichzelf dit terugverlangen het eerst of alleen met het argument dat de arbeidsverhoudingen in Duitsland prettiger waren dan in Nederland. "In de Duitse fabrieken ligt niet zo'n grote druk op de mensen, wij werden daar veel minder gejaagd". Het deed ons – eerlijk gezegd - een beetje vreemd aan steeds te moeten beluisteren, dat de arbeidsdiscipline over de grens geringer was, dat het er "vrijer van komen en gaan" was, dat er aan het begin van de week nog een beetje "Maandag" gehouden mocht worden (in Twente is dit gebruik nog in de vorige eeuw reeds vrijwel uitgeroeid), dat het er wel werd toegestaan in de koffiebuis bier te halen, dat er geen rookverbod bestond, dat er meer werkpauses waren ingesteld en dat er in een lager tempo werd gewerkt (de grensgangers konden naar hun zeggen in Enschede eerst het tempo niet bijhouden).

Tot de "gemoedelijke sfeer" droeg ook bij, dat de afstand tussen de werkgevers en bazen ter ene en de personeelsleden ter andere zijde in Duitsland minder groot was.

Herhaaldelijk werd ons verzekerd dat de eersten hun arbeiders op Zondag even goed zouden groeten als in de week - waaraan in Twente zeker wel het een en ander ontbroken heeft voor de oorlog. De sociale voorzieningen zouden in Duitsland voor de oorlog ook beter zijn geweest dan hier. De lonen zouden er ook hoger zijn geweest, terwijl de leerlingwevers er eerder "eigen getouwen mochten aanhouden" dan in Twente waar zij langer wevershulp moesten zijn. Er werd ook gewezen - als een blijk van de betere verstandhouding- dat in de Duitse textielindustrie veel minder vaak stakingen zijn voorgekomen.

Wij menen dat dit motievencomplex stellig een nader onderzoek verdient.

We betreuren het, niet in de gelegenheid te zijn geweest het hier ter plaatse te verifiëren. Wij achten het niet onmogelijk dat de vroegere grensgangers de arbeidsverhoudingen in de Duitse textielindustrie achteraf enigszins hebben geïdealiseerd. Men is geneigd zich af te vragen in hoeverre het sterke nationale bewustzijn in Duitsland heeft meegebracht, dat de fabrikanten zich meer met hun werknemers verbonden gevoelden als "Volksgenossen". Misschien heeft in Duitsland de "textielbeuheid" eerder haar intrede gedaan,

hetgeen de werkgevers eerder tot een meer "sociaal" personeelsbeleid kan hebben genoopt.

Bepaalde zegslieden noemden voor hun voorkeur voor de Duitse textielindustrie ook nog de volgende motieven. Voor velen hunner, die in de nabijheid van de landsgrens wonen, liggen de Duitse ondernemingen veel dichter bij huis dan de Twentse fabrieken waarin zij thans te werk zijn gesteld. Zij kunnen nu niet meer in de middagpauze naar huis gaan om te eten. De dagelijkse grensoverschrijding gaf de kans iets illegaals te doen: voor velen niet in de laatste plaats een kwestie van "sport". In Duitsland is het de gewoonte dat de arbeiders elke avond na het verlaten van de fabriek even hun stamcafé bezoeken om hun dagelijkse portie "Doppelkom " e.d tot zich te nemen. Ten onzent komt zo iets eigenlijk niet voor, zou het niet getolereerd worden. Niet weinigen hebben familieleden, die in Duitsland woonachtig zijn (Gronau heeft nog een grote Nederlandse kolonie), velen hebben er zelfs lange tijd gewoond en een aantal is met een Duitse vrouw gehuwd.

Een aantal van deze argumenten kan men ook vinden bij BLONK⁵, die meedeelt dat in de tweede helft van de vorige eeuw uit Enschede voornamelijk diegenen naar Duitsland trokken, die uit de Enschedese fabrieken werden geweerd, meestal om de wijze waarop zij hun politieke overtuiging uitten. Ook werkten uit Enschede wel over de grens, die de regelmaat van het dagelijks leven in Enschede wel te ingetogen leek of die het arbeidstempo dat daar gebruikelijk was niet konden bijhouden .

BLONK heeft ook gewag gemaakt van de veel grotere vrijheid en het in het algemeen ongeregelder leven in de Duitse fabrieken, terwijl in de kleinere fabrieken de patroons gemakkelijker door het personeel te bereiken waren. Uit de eerst aangehaalde mededelingen van BLONK krijgt men de indruk van een zekere selectie van de grensgangers, welke indruk verder grond vindt in een andere opmerking van dezelfde auteur, dat in het laatst van de eerste oorlog en daarna velen naar Nederland zijn terug gestroomd waarvan menigeen maatschappelijk beneden de Enschedese arbeiders stond. Wij zijn echter geneigd de juistheid van het laatste in twijfel te trekken .

⁵ Blonk, A. , Fabrieken en mensen (Enschede 1929), p.121 e.v..

UITGAVEN VAN DE STICHTING HISTORISCHE KRING LOSSER

- Het Teylershuis en zijn bewoners** (1974) door L.G. Poorthuis; f 4,50
- Het Heininkshoes in Dorp Losser** (1975) door H.Z. Scherphof-Bekker en L.H.M. Olde Meierink; f 4,50
- Monumenten van Losser** (1980) door L.H.M. Olde Meierink; f 15,00
- Losser voorheen en thans II** (1981) door C.J.A. van Helvoort; uitverkocht
- Losser voorheen en thans I** (fotomechanische herdruk 1996) door C.J.A. van Helvoort; uitverkocht
- St. Catharina-klooster Almelo en Klooster Maria Vlucht op de Glaan** (1983) door Adriaan Roelofs; f 10,00
- Grondstukken en bewoners van Dorp Losser omstreeks 1820** (1986)
Grondstukken en bewoners in de Marke Losser omstreeks 1832 (1989)
3 delen en map met kaarten; f 25,00
Alle veldnamen, boerderijen, huizen, bewoners/ eigenaren en daarbij een schat aan historische gegevens. Een onmisbaar standaardwerk voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van Dorp en Marke Losser.
- Losser en zijn kerkdorpen in oude foto's deel I** (1987) door Thea Evers-Evers; uitverkocht
- Losser en zijn kerkdorpen in oude foto's deel II** (1994) door Thea Evers-Evers; f 25,00
- Losser omstreeks 1890** (1991) door Thea Evers-Evers; f 10,00
- In Losser is niets gebeurd ... 1940-1945** (1995) door J.J. Luizink; f 25,00

De Schultinchof Losser (1996) door H.Z. Scherphof-Bekker en C.S.M. Meijerink-Hannink; f 4,50

400 jaar Hervormden in Losser (1998) door Georg van Slageren; f 32,50

De uitgaven van de Historische Kring Losser zijn verkrijgbaar bij de penningmeester G.W.Th. van Slageren,
Hogeweg 36, 7582 CH Losser, tel. 053 538 28 50